Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)*with* International Impact Factor 8.357
Peer Reviewed Journal
https://doi.org/10.69758/GIMRJ/2512S01V13P017

e-ISSN No. 2394-8426
Special Issue on Scientific Research Dec'25
Issue–XII(I), Volume–XIII

निती आयोग :एक धोरणात्मक संस्था

डॉ पिनाटे किरण प्रल्हादराव
लोकप्रशासन विभाग प्रमुख
कै.शेषाबाई सिताराम मुंढे,
कला महाविद्यालय गंगाखेड.
जि.परभणी 431514.
, pinatekiran@gmail.com
9604630017

***सारांश:-** स्वतंत्र भारताच्या 65 वर्षाच्या इतिहासात 12 पंचवार्षिक योजना देणाऱ्या नियोजन आयोगाची जागा आता नीती आयोगाने घेतली आहे.पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी नववर्षाच्या पहिल्याच दिवशी नियोजन आयोगाचे नामकरण "नीती आयोग" असे केले. निती आयोग हे देशाच्या विकासासाठी एक विचार-मंथन करणारी संस्था आहे. जी केवळ धोरणे ठरवत नाही तर ती प्रभावीपणे अंमलात आणण्यासाठी राज्यांना ही सोबत घेऊन कार्य करते. सहकारी संघराज्य वाद्याला प्रोत्साहन देणे ,धोरणात्मक थिंक टँक म्हणून काम करणे, सर्वसमावेशक विकासाला चालना देणे, नव कल्पना आणि तंत्रज्ञानाला प्रोत्साहन देणे आणि धोरणाची अंमलबजावणी व मूल्यमापन करणे ही नीती आयोगाची उद्दिष्टे आहेत. ही उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी नीती आयोग स्वतःला एक प्रगत संसाधन केंद्र म्हणून सक्रियपणे उभे करत आहे. जे जलद निर्णय घेण्यास ,संशोधन आणि नव उपक्रमाला चालना देण्यासाठी तसेच सरकारसाठी धोरणात्मक धोरण रोड मॅप ऑफर करण्यासाठी आवश्यक कौशल्य स्वतःमध्ये निर्माण करत आहे.

***मुख्य शब्द**:- धोरणात्मक संस्था, लोककल्याण ,पारदर्शक ,सहभाग , सहकारी संघराज्य वाद, संशोधन, नव कल्पना, नवोपक्रम, विकास व कल्याण.

* प्रस्तावना:

निती आयोग ही भारत सरकारची सर्वोच्च सार्वजनिक धोरण थिंक टँक आहे .या संस्थेने आर्थिक विकासाला आणि सहकारी संघराज्य वादाला चालना देण्यासाठी भारताच्या राज्य सरकारांना खालपासून वर पर्यंत आर्थिक योजना प्रक्रियेत सहभागी करून कामे केली .त्यांच्या उद्दिष्टामध्ये ७ वर्षाचा दृष्टिकोन धोरण ,पंधरा वर्षाचा रोड मॅप आणि कृती योजना, अमृत डिजिटल इंडिया ,अटल इनोवेशन मिशन , वैद्यकीय शिक्षण सुधारणा आणि कृषी सुधारणा यांचा समावेश आहे. भारतातील एक धोरणात्मक विचारसरणी आणि सरकारी संस्था आहे. नियोजन आयोग विसर्जित केल्यानंतर नीती आयोगाची स्थापना 1 जानेवारी 2015 रोजी झाली . निती आयोग हा सहकारी संघराज्यवाद आणि धोरणात्मक धोरण तयार करण्यासाठी एक महत्त्वाचा मंच आहे. त्याचे प्राथमिक लक्ष धोरणात्मक विचार आणि नवोपक्रमाच्या संस्कृतीने आधारलेल्या शाश्वत आणि समावेशक आर्थिक विकासाला चालना देण्यावर आहे .राज्य सरकार ,विषय तज्ञ, उद्योग भागधारक आणि आंतरराष्ट्रीय संस्थांशी जवळून सहकार्य करून नीती आयोग एकत्रित आणि समग्र दृष्टिकोनातून विकास उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी कार्य करते.

* निती आयोगाची उत्क्रांती:

. संस्कृत मध्ये "नीती" या शब्दाचा अर्थ नैतिकता ,वर्तन, मार्गदर्शन इत्यादी आहे. परंतु सध्याच्या संदर्भात त्याचा अर्थ धोरण आहे . आणि नीती म्हणजे "भारत परिवर्तनासाठी राष्ट्रीय संस्था". ही देशातील प्रमुख धोरण निर्धारण संस्था आहे .जी देशाच्या आर्थिक विकासाला चालना देईल अशी अपेक्षा

https://doi.org/10.69758/GIMRJ/2512S01V13P017

आहे. तिचे उद्दिष्ट एक मजबूत राज्य निर्माण करणे आहे जे एक गतिमान आणि मजबूत राष्ट्र निर्माण करण्यास मदत करेल. यामुळे भारताला जगातील प्रमुख अर्थव्यवस्था म्हणून उदयास येण्यास मदत होते . नीती आयोगाच्या निर्मितीमध्ये "टीम इंडिया हब "आणि "नॉलेज अँड इनोवेशन हब" असे दोन केंद्र आहेत.
टीम इंडिया-- यामुळे केंद्र सरकारसोबत भारतीय राज्यांचा सहभाग वाढतो.
ज्ञान आणि नवोन्मेष केंद्र --ती संस्थेची थिंक टँक क्षमता निर्माण करते.
निती आयोग स्वतःला एक अत्याधुनिक संसाधन केंद्र म्हणून विकसित करत आहे .ज्यामध्ये आवश्यक संसाधने, ज्ञान आणि कौशल्य आहेत . जी त्यांना वेगाने कार्य करण्यास , संशोधन आणि नवोपक्रम प्रगत करण्"यास सरकारला महत्वपूर्ण धोरणात्मक दृष्टिकोन प्रदान करण्यास आणि अनपेक्षित समस्यांचे व्यवस्थापन करण्यास सक्षम करतील. नीती आयोगाची स्थापना करण्याचे कारण म्हणजे लोकांना त्यांच्या सहभागाद्वारे प्रशासनात वाढ आणि विकासाची अपेक्षा होती ,यासाठी प्रशासनात संस्थात्मक बदल आणि सक्रिय धोरणात्मक बदलाची आवश्यकता होती जी मोठ्या प्रमाणात बदल घडवून आणू शकतील आणि त्यांना देऊ शकतील.

*** निती आयोगाची रचना:**
1. पूर्ण कालिक संघटनात्मक रचना:
अध्यक्ष- पंतप्रधान
उपाध्यक्ष- त्यांची नेमणूक पंतप्रधानामार्फत केली जाते उपाध्यक्षांचा दर्जा कॅबिनेट मंत्र्यांचा असतो.
पूर्ण कालिक सदस्य - पंतप्रधानामार्फत नेमणूक केली जाते. यांचा राज्यमंत्र्याचा दर्जा असतो.
अंशकालिक सदस्य- कमीत कमी दोन अंशकालिक सदस्य प्रमुख विद्यापीठे ,संशोधन संस्था इत्यादी मधून पदसिद्ध आधारावर क्रमशः नेमले जातील.
पदसिद्ध सदस्य- केंद्रीय मंत्रिमंडळातील कमीत कमी 4 सदस्य पंतप्रधानामार्फत निवडले जातील.
विशेष आमंत्रित सदस्य- पंतप्रधानामार्फत नेमलेले योग्य डोमेन ज्ञान असलेले तज्ञ व विशेषज्ञांचा समावेश असेल.
मुख्य कार्यकारी अधिकारी- CEO
पंतप्रधानामार्फत भारत सरकारच्या सचिव दर्जाच्या पदावर एक अधिकाऱ्यास निश्चित काळासाठी नियुक्त केले जाते.
सचिवालय -गरजेनुसार नेमणूक केली जाईल.

*** निती आयोगाचे आधारस्तंभ**:
निती आयोग हा प्रभावशाली शासनाच्या सात स्तंभावर आधारलेला आहे ते सात स्तंभ पुढील प्रमाणे,:
1. लोक आधारित अजेंडा- लोकांच्या अंदाजित गरजा ओळखून त्यांना प्रतिसाद देणे.
2. कृतिशीलता--- समाज आणि वैयक्तिक घटकांच्या आशा -आकांक्षा पूर्ण करण्यासाठी कार्यक्रम निश्चित करणे.
3. लोकसहभाग--- विकास कार्यात लोकांना सहभागी करून घेणे.
4. महिला सबलीकरण-- महिलांचा सर्व पातळीवर विकास करणे.
5. सर्व समावेशकता--- सर्व घटकांचे समावेशन प्रामुख्याने आर्थिक दृष्ट्या वंचित,अनुसूचित जाती जमाती आणि इतर मागासवर्गीय ग्रामीण भाग व शेतकरी , युवक तसेच सर्व संवर्गातील मागासवर्गीय यांच्या विकासाकडे लक्ष देणे.
6. युवा वर्गास संधीची समानता-- देशातील युवकांना समान संधी उपलब्ध करून देणे.

7. पारदर्शकता-- सरकार अधिक दृश्य आणि प्रतिसादात्मक व्हावे यासाठी तंत्रज्ञानाच्या साह्याने पारदर्शकता आणणे.

*** नीती आयोगाची उद्दिष्टे:**

1. विकास प्रक्रियेत राज्यांना सहभागी करून घेऊन एक सहकारी संघराज्य निर्माण करण्यास पोषक वातावरण निर्माण करणे.
2. गाव पातळीवर विश्वासनीय नियोजन करण्यासाठी यंत्रणा विकसित करून अशा नियोजनाचे सरकारच्या उच्च पातळ्यावर क्रमाक्रमाने एकत्रीकरण करणे.
3. समाजातील आर्थिक मागास घटकावर विशेष लक्ष केंद्रित करून त्यांचा विकास साधणे.
4. जे क्षेत्र विशेष करून आयोगास सोपविले गेले असेल त्या क्षेत्राच्या आर्थिक धोरणामध्ये राष्ट्रीय सुरक्षेचे हित जोपासणे.
5. योजनाबद्ध आणि दीर्घकाळासाठीचे धोरण कार्यक्रमाची संरचना तयार करणे आणि त्यांची प्रगती व गुणकारितेवर नजर ठेवणे.तसेच देखरेखी वरून वरून हाती आलेल्या माहितीवरून धोरण व कार्यक्रमामध्ये सुधारणा करणे.
6. राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय तज्ञ गट, तसेच शैक्षणिक व धोरण संशोधन संस्थांना सल्ला देणे आणि त्यांच्या भागीदाराला प्रोत्साहन देणे.
7. राष्ट्रीय आंतरराष्ट्रीय तज्ञ ,चिकित्सक आणि इतर भागीदारांच्या सहकार्यात्मक समुदायाद्वारे ज्ञान, कल्पकता व नव उद्योगतेसाठी सहाय्य प्रणाली निर्माण करणे.
8. विकासाचा अजेंडा राबविण्यास गती देण्यासाठी आंतर क्षेत्रीय आणि अंतर विभागीय समस्यांची सोडवणूक करणारे एक व्यासपीठ उपलब्ध करून देणे.
9. सुप्रशासनावरील संशोधन तसेच शाश्वत आणि न्याय विकासाच्या सर्वोत्तम पद्धतींना संग्रहित करणारे एक संशोधन केंद्र तयार करणे ,ज्याद्वारे अशा संशोधन आणि पद्धतीचा प्रसार होईल.
10. विकास कार्यक्रमाच्या अंमलबजांवणीवर देखरेख ठेवणे व त्यांचे परीक्षण करणे, तसेच त्यांच्या यशस्वीतेसाठी लागणाऱ्या संसाधनांचा शोध घेणे.
11. विकास कार्यक्रमाच्या अंलबजावणीसाठी तंत्रज्ञानातील सुधारणा व क्षमता बांधणीवर भर देणे.
12. राज्याच्या सक्रिय भागीदारीने राष्ट्रीय विकास साधण्यासाठी दृष्टिकोन विकसित करणे हा दृष्टिकोन पंतप्रधान व राज्यांच्या मुख्यमंत्र्यांना राष्ट्रीय अजेंड्याचे प्रारूप उपलब्ध करून देईल.

*** निती आयोगाची धोरणात्मक भूमिका:**

1. थिंक टँक : निती आयोग हा सरकारसाठी विचार मंथन केंद्र म्हणून काम करते तसेच महत्त्वाचे धोरण आणि कार्यक्रम तयार करते.
2. सहकारी संघराज्यवाद:
राज्याच्या सक्रिय सहभागासह "तळाशी " दृष्टिकोन स्वीकारून विकासाला चालना देते, त्यामुळे केंद्र आणि राज्यामधील सहकार्य वाढते.
3. धोरणात्मक मार्गदर्शन : नीती आयोग सरकारला राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय सर्वोत्तम पद्धती, नवीन धोरण कल्पना आणि विशिष्ट विषयावर सल्ला प्रदान करते.
4. **दीर्घकालीन दृष्टिकोन**: हे तीन वर्षाचा कृती अजेंडा, सात वर्षांचा मध्यम कालीन धोरण आणि पंधरा वर्षाचा दृष्टिकोन दस्ताऐवज यांच्या द्वारे दीर्घ कालीन विकासाची रूपरेषा **मांडते.**
5. नवोन्मेष आणि संशोधन: हे संशोधन आणि नवोन्मेषाला प्रोत्साहन देते आणि अटल नवनवेषण मिशन सारख्या उपक्रमाद्वारे ज्ञान आणि उद्योजकतेला प्रोत्साहन देते.

निती आयोग ही एक अशी संस्था आहे जी भारताच्या विकासाला मार्गदर्शन करणारी ,धोरण तयार करण्यासाठी आणि प्रभावीपणे अमलात आणण्यासाठी धोरणात्मक विचार व कौशल्य प्रदान करते.

संदर्भ सूची:

1. आर्थिक विकास आणि नियोजन
डायमंड पब्लिकेशन्स. पुणे.
2. विकास व नियोजनाचे अर्थशास्त्र
प्रा. डॉ अनिलकुमार वावरे व
डॉ. संजय धोंडे
एज्युकेशन पब्लिशर्स ,औरंगाबाद.
3. http://www.pib.gov.in
4. http://niti.gov.in
5. http://academy.com
6. http://tax2win.in